

سال پانزدهم، شماره ۵۲
زمستان ۱۳۹۴، صفحات ۱۸۵-۱۶۱

دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
فصلنامه علمی-پژوهشی فضای جغرافیایی

علی مصیبزاده^۱
امین محمودی آذر^۲

نگرشی بر تدوین استراتژی‌های کارآمد در ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی (نمونه موردی: محله دیگاله شهر ارومیه)

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۳/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۰/۲۸

چکیده

حاشیه‌نشینی صرفاً مسأله‌ای کالبدی-فیزیکی نبوده و از عوامل ساختاری در سطح ملی و منطقه‌ای ناشی می‌شود. رشد فزاینده جمعیت شهری، توان سازمان‌های دولتی و غیردولتی را در جهت توسعه و ارائه خدمات و تسهیلات شهری کاهش داده و برآورده نشدن نیازهای مسکن به‌منظور اسکان اقشار کم‌درآمد در فضای رسمی و برنامه‌ریزی‌شده شهر، حاشیه‌نشینی را به گونه بی‌سابقه‌ای افزایش داده است. مطالعه حاضر بر آن است که با شناسایی و بررسی علل و عوامل موثر در شکل‌گیری این پدیده با استفاده برنامه‌ریزی استراتژیک به تدوین استراتژی‌های کارآمد در جهت بهبود شرایط پردازد. بر این اساس عوامل داخلی و خارجی تاثیرگذار بر محله دیگاله شهر ارومیه که از محلات با هویت شهر محسوب می‌شود، شناسایی و تحلیل شدند. روش تحقیق در این مقاله از نوع توصیفی و تحلیلی بوده و در آن از روش پیمایش، ابزار پرسشنامه، مدل‌های سوات (SWOT) و تحلیل سلسله‌مراتبی و

E-mail: amosayyeb2000@gmail.com

۱- استادیار گروه شهرسازی دانشگاه ارومیه.

۲- کارشناس ارشد شهرسازی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین.

تکنیک‌های آماری مختلف در جهت ارائه استراتژی‌های بهینه بهره گرفته شده است. نتایج حاصله حاکی از آن است که محدوده با وجود قدمت طولانی و هویت‌مندی بالا از نظر نقاط ضعف از آسیب‌پذیری بالایی برخوردار بوده و در عین حال از پتانسیل‌های بالقوه‌ای جهت رسیدن به کمال مطلوب را داراست.

کلید واژه‌ها: استراتژی، برنامه‌ریزی استراتژیک، سکونت‌گاه غیررسمی، محله دیگاله، مدل SWOT.

مقدمه

اجرای برنامه‌های نو استعماری در کشورهای در حال توسعه تحت عنوان برنامه‌های توسعه در راستای شکست ساختار اجتماعی و اقتصادی سنتی این گونه کشورها عمل کرده و به همراه خود پدیده‌ای به نام سکونت‌گاه‌های غیررسمی را به ارمغان آورده است (ربانی، ۱۳۸۵: ۸۹). سکونت‌گاه‌های غیررسمی در جهان از پیشینه طولانی برخوردار است که از زمان شکل‌گیری تاکنون با عناوین متعددی چون: حاشیه‌نشینی، سکونت‌گاه خودرو و نابسامان، اجتماعات آلونکی، اسکان نابهنجار و ... نامیده می‌شود. با این حال «سکونت‌گاه غیررسمی» در حقیقت یک اصطلاح منسوب به غرب است که سابقه آن به نوشته‌های متفکرینی چون رابرت پارک، اورت استون، جان ترنر و چالرز آبرامز برمی‌گردد.

اسکان غیررسمی عامل برجسته و غالب در شهرنشینی و تهیه مسکن برای فقرای شهری است. این‌گونه سکونت‌گاه‌ها، در واقع شکل بی‌ضابطه‌ای از تجمع مکانی گروه‌های کم‌درآمد در نقاط آسیب‌پذیر شهر است که به‌صورت کاملاً سازمان نیافته (به شکلی خودرو، فاقد مجوز ساختمانی و خارج برنامه رسمی شهر) ایجاد می‌گردد. (صرافی، ۱۳۸۲: ۶؛ هاروی، ۱۳۷۶: ۷۲). در ایران روند سریع رشد جمعیت شهرها در دهه‌های اخیر، حاشیه‌نشینی را به دنبال داشته و این پدیده در حال رشد، مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و ... را در اغلب شهرهای ایران به‌ویژه شهر ارومیه، به‌وجود آورده است. شهر ارومیه به‌عنوان یکی از مراکز اصلی سکونت‌گاهی شمال‌غرب کشور از تبعات سکونت‌گاه‌های غیررسمی و مسایل مربوط به آن بر حذر نبوده و رشد فزاینده این مناطق در آن طی دهه‌های اخیر همواره به‌عنوان یکی از مسائل و مشکلات شهری رخساره نموده است. یکی از کانون‌های اصلی سکونت‌گاه‌های غیررسمی در این شهر محله دیگاله واقع در قسمت جنوب‌شرقی شهر ارومیه می‌باشد. این محله که

یکی از قدیمی‌ترین محلات شهر است که در دهه‌های اخیر با کاهش ارزش زمین و تصرف خزنده زمین‌های محله توسط مهاجران مختلف به شکل سکونت‌گاهی غیررسمی مطرح شده و دارای مسائلی در ابعاد کالبدی، اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی است.

این تحقیق درصدد است که با استفاده از روش‌های برنامه‌ریزی استراتژیک و همچنین مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره پس از شناسایی عوامل داخلی و خارجی تأثیرگذار بر محله دیگاله به ارائه استراتژی‌های بهینه در جهت ساماندهی وضعیت این محدوده بپردازد.

با نگاهی گذرا بر آمار و ارقام جهانی در مورد تحرک جمعیت روستایی به شهر شاهد آن هستیم که از سال ۱۹۵۰ تاکنون جمعیت شهرنشین جهان ۵ برابر شده است و تا پایان قرن جاری نیمی از جمعیت جهان در شهرها زندگی خواهند کرد (مجله گزارش، ۱۳۷۲: ۲۸-۲۹). بر این اساس با توجه به این افزایش جمعیت شهرها، طبق برآوردی آماری تا قبل از اتمام قرن بیستم می‌بایستی در حدود ۱۱۰۰ تا ۱۴۰۰ میلیون واحد مسکونی جدید در دنیا ساخته می‌شد. با تخمین میانگینی برابر با ۱۲۵۰ میلیون واحد مسکونی، سالیانه نیازمند ساخت ۳۰ میلیون واحد مسکونی در مناطق توسعه‌یافته و ۱۰ میلیون واحد مسکونی در مناطق توسعه‌یافته هستیم. این در حالی است که در مناطق کم‌تر توسعه‌یافته به‌طور متوسط ۲ تا ۳ واحد مسکونی برای هر ۱۰۰۰ نفر سکنه در سال ساخته می‌شود. این آمار نشانگر آن است که در حقیقت یک‌سوم واحد مسکونی مورد نیاز را تأمین می‌کند و اختلاف زیادی با مقدار مورد نیاز دارد (دلال‌پور، ۱۳۷۲: ۱۰).

این اختلاف فاحش در شهرهای بزرگ باعث می‌شود که در این شهرها نظاره‌گر افرادی باشیم که توانایی زندگی در خانه‌های مناسب را ندارند و به زندگی در سکونت‌گاه‌های نامتعارف و غیررسمی می‌پردازند (آقاجانیان و پایدار، ۱۳۶۳: ۱). طبق آمار ۵۷ درصد واحدهای مسکونی در آفریقا، ۵۱ درصد در آسیای جنوبی، ۱۵ درصد در آسیای شرقی، ۳۹ درصد در آمریکای لاتین و ۱۰ درصد در اروپای شرقی، خاورمیانه و شمال آفریقا غیررسمی هستند و شرایط مناسبی برای زندگی ندارند (رفیعی و چگینی، ۱۳۷۶: ۲۶-۲۷).

مهاجرت روستائیان به شهرها در ایران همواره با مشکلات تاریخی و روندهای ناموزون و دردناک همراه بوده است. این شکل مهاجرت در دهه ۱۳۴۰ به دنبال اصلاحات ارضی در ایران شدت گرفت و مناطق حاشیه‌نشین به‌طور مشهودی در اکثر شهرهای بزرگ کشور نمایان شدند. از مهم‌ترین علل پیدایش حاشیه‌نشینی در ایران می‌توان به توزیع نامناسب و ناعادلانه امکانات در سطح کشور، پدیده‌های طبیعی مثل سیل و خشک‌سالی سرمازدگی و

محصولات کشاورزی و... نام برد. حال مهم‌ترین بحث توجه به این نکته است احداث مسکن در حاشیه شهرها و به صورت غیررسمی قیمت تمام شده مسکن را به حدود یک‌ششم مسکن رسمی با ابعاد مشابه کاهش می‌دهد و به همین دلیل ساکنان کم‌درآمد شهرها زندگی در این سکونت‌گاه‌ها را ترجیح می‌دهند (وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۷۴)؛ بنابراین سؤالاتی که این تحقیق درصدد پاسخ بر آن است بدین گونه مطرح می‌شود که چه پتانسیل‌ها و مشکلاتی در سکونت‌گاه‌های حاشیه‌نشین وجود دارد؟ راهکارهای بهینه در جهت ساماندهی این بافت‌ها کدامند؟

شهر ارومیه از جمله شهرهای بزرگ ایران می‌باشد که از ۵۰ سال اخیر به دنبال تغییرات گسترده در وضعیت مردم، مهاجرت روستاییان و سایر شهرهای کوچک اطراف بدان آغاز شده است. از سال ۱۳۴۳ ه.ش به بعد نیز در پی انجام اصلاحات ارضی در کشور و اثرات آن، هجوم جمعیت مهاجر به ارومیه شدت یافت. این مهاجرت‌ها زمینه پیدایش محلات نابسامانی چون علی‌آباد، کاظم‌آباد، شاهرخ‌آباد و هم‌چنین برخی حاشیه‌نشینی‌ها شد. توسعه کالبدی ارومیه در این دوران عمدتاً از طریق متصل شدن برخی اراضی مجاور به شهر انجام شد. در این نحوه توسعه، برخی محدوده‌های مجزا و پراکنده که در میان باغات، مزارع و زمین‌های خارج از شهر بودند، به شهر الحاق شدند که اکثراً بعدها به مناطق حاشیه‌نشین و غیررسمی تبدیل شدند (آرمان‌شهر، ۱۳۸۵).

محل دیگاله نیز از جمله این محدوده‌ها می‌باشد که در اواخر دوره پهلوی دوم وارد عرصه شهر شده است. تاریخ پیدایش این مکان به سال‌های خیلی دور برمی‌گردد تا جایی که پروفیسور مینورسکی شرق‌شناس معروف که تحقیقاتی در مورد ایران دارد، در توصیف شهر ارومیه به این نکته اشاره می‌کند که «اشیاء قدیمی در نزدیکی شهر به‌خصوص محل دیگاله به‌دست آمده است» (دهقان، ۱۳۴۸). این سخن حاکی از آن است که این محدوده به از سکونت‌گاه‌های قدیمی محسوب می‌شود. هم‌چنین در سفرنامه جکسون این محدوده بدین شکل معرفی شده است: «قریه دیگاله مستقیماً به ارومیه متصل می‌شود و بر فراز آن پرستش‌گاه‌هایی برای پرستش آتش بوده است. تپه دیگاله بزرگ‌ترین تپه نزدیک شهر است که در بین ساکنان آن به تپه آتش‌پرستان معروف است. این تپه از خاکستر خالص تشکیل شده است» (جکسون، ۱۳۶۹).

اما امروزه با گذشت زمان این مکان به سکونت‌گاهی غیررسمی بدل شده و اثرات بسیار ناچیزی از قدمت تاریخی آن باقی‌مانده است، به طوری که حتی تپه آتش‌پرستان نیز کاملاً تخریب شده است. به‌همین دلیل نیاز به حفاظت از هویت آن و ارتقاء کیفیت زندگی ساکنان آن به‌عنوان یک محله تاریخی و با اصالت ضروری به نظر می‌رسد.

مبانی نظری

مفهوم سکونت‌گاه غیررسمی

سکونت‌گاه‌های غیررسمی در جهان از پیشینه طولانی برخوردار است که از زمان شکل‌گیری تاکنون با عناوین متعددی چون: حاشیه‌نشینی، سکونت‌گاه خودرو و نابسامان، اجتماعات آلودگی، اسکان نابهنجار و خودانگیخته نامیده می‌شود. با این حال «سکونت‌گاه غیررسمی» در حقیقت یک اصطلاح منسوب به غرب است که سابقه آن به نوشته‌های متفکرینی چون رابرت پارک، اورت استون، جان ترنر و چالرز آبرامز برمی‌گردد. هر چند شاید نتوان به یک تعریف جامع و فراگیر در توصیف ویژگی‌های این نواحی رسید که تمامی وجوه حاکم بر این مناطق را بازگو نماید، لیکن در یک برداشت کلی می‌توان ایجاد این نواحی را در شهرها جزیی از فرآیند عدم تعادل شهری-منطقه‌ای و سازگاری دوگانه اقتصادی در جامعه تلقی کرد که منجر به تغییر مکانی جمعیت از نواحی فقیر و توسعه‌نیافته روستایی به سمت‌وسوی نواحی برتر شهری می‌گردد. در این جریان انتقال جمعیتی، به دلیل عدم پاسخگویی بازار رسمی، نواحی بی‌دفاع و فاقد نظارت شهری، عرصه اسکان این گروه‌های تازه وارد که توان رقابت در بازار رسمی زمین و مسکن را ندارند، شده و با سرعت مهارنشده‌ی اشغال می‌گردند. هماهنگ با این نیاز اجتماعی، فرصت‌طلبی گروه‌های سودجو و رانت‌خواری زمین، به‌عنوان یک فعالیت اقتصادی، عامل تشدیدکننده محسوب شده و زمینه لازم در گسترش آن پدید می‌آورد. شاخصه‌های چنین مناطقی معمولاً با عواملی نظیر فقدان خدمات پایه و اساسی، فقدان امنیت مالکیت زمین، سکونت خانوارهای کم‌درآمد و فقیر و وابستگی به فرصت‌های شغلی غیررسمی بیان می‌شود (رفیعیان، ۱۳۸۳: ۲۶۵). اسکان غیررسمی پدیده‌ای گذرا و ناپایدار نیست و در سطح کشورهای در حال توسعه به‌شدت در حال گسترش است؛ از این‌رو در مهم‌ترین اسناد جهانی و از جمله اهداف توسعه هزاره به‌ضرورت بهبود سریع این وضعیت اشاره شده است (صرافی، ۱۳۸۲: ۶).

سکونت‌گاه غیررسمی را می‌توان به‌عنوان منطقه‌ای مسکونی تعریف کرد که بدون مطالبه قانونی برای دریافت زمین یا اجازه از سوی مقامات مربوط، برای خانه شکل گرفته است (هادی‌زاده بزاز، ۱۳۸۲: ۱۷) اسکان غیررسمی عبارت است از سکونت‌گاه‌هایی که درون یا مجاور شهرها دارای بافت کالبدی نابسامان و عمدتاً خودرو بوده و متشکل از واحدهای مسکونی است که بدون رعایت اصول فنی ساختمان، ساخته شده و فاقد مجوز رسمی است. بیش‌تر ساکنان آن‌ها قشرهای کم‌درآمد بوده و در اقتصاد غیررسمی فعالیت دارند (صرافی، ۲۶۶: ۱۳۸۲). این نوع اسکان،

منطقه مسکونی گروه‌های کم درآمدی است که در بازار رسمی مسکن جایی ندارند؛ در نتیجه به بازار غیررسمی مسکن روی می‌آورند. آن‌ها نه مجرم هستند و نه تبهکار بلکه در چارچوب نظام رسمی جایگاهی ندارند. آن‌ها در بازار غیررسمی مسکن، با روش‌های شناخته شده و مرسوم زمین را خریداری کرده و مسکن خود را روی آن بنا می‌کنند (جوهری‌پور، ۱۳۸۱: ۳۲). در شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی ضوابط، معیارها و استانداردهای متعارف شهرسازی و معماری و ساختمانی مورد توجه قرار نگرفته و نیز ضوابط، معیارها و مقررات در تملک و تصرف زمین و تأمین زیرساخت‌ها و خدمات رعایت نشده و تعرفه‌ها، مالیات و عوارض رسمی و قانونی پرداخت نشده است (جانستون^۴، ۱۹۹۳ و ساترسویت^۵، ۲۰۰۱). در زمینه چگونگی برخورد با پدیده حاشیه‌نشینی و ارائه پیشنهادات در جهت کاهش اثرات آن دیدگاه‌های نظری مختلفی در چند دهه اخیر مطرح شده است که در این قسمت به بررسی مهم‌ترین‌ترین آن‌ها می‌پردازیم:

- نخستین دیدگاه به پرچم داران توسعه‌ی برون‌زا و ایدئولوژی‌های دانشگاهی غرب تعلق دارد. "دانیل لرنر" تبعیت بی‌چون و چرا از مدل غربی توسعه را تنها راه سعادت و رهایی ملل محروم از یوغ فقر و جهل می‌داند. از نظر ایشان حلب شهرها مکان پناه گرفتن مردم بی‌جا و آواره و رانده شده است که چون خس و خاشاک روان بر سیلاب به همراه سیل مهاجرت از روستاها کنده شده و به جامعه‌ی شهری سرازیر گشته‌اند، بدون آن‌که در زندگی صنعتی مدرن پذیرفته شده باشند. از این دیدگاه آلونک‌نشینی اثری است از آثار جنبی‌گذار جوامع سنتی به جوامع صنعتی و شهری مدرن. راه‌حل پیشنهادی این دیدگاه بیانگر بر این قرار است که تحمل این قبیل مکان‌ها و رها کردن آن در دست نامرئی بازار است که خود به هر تقدیر چاره‌ای خواهد اندیشید البته گاه و بیگاه طرح اسکان تهیدستان و خانه‌سازی ارزان قیمت نیز باید در رسانه‌های گروهی طنین‌انداز شود و طرح‌های محدودی نیز به عمل آید (پیران، ۱۳۶۷: ۳۵).

- دیدگاه بعدی "دیدگاه ترنر" می‌باشد که پس از ده سال تحقیق و بررسی در مناطق آلونک‌نشین آمریکای لاتین و جنوب‌شرقی آسیا، این سؤال اساسی را مطرح می‌سازد که خانه‌ی مناسب برای گروه‌های اجتماعی مختلف از سوی چه کسانی باید تعیین شود؟ خانه‌ی مناسب آیا خانه‌ای است که معماران غرب‌زده‌ی جهان سوم برای فقرا که فاقد کم‌ترین امکانات طراحی می‌کنند و یا خانه‌ای که خود فقرا به صورت خودجوش تعبیه می‌کنند؟

4- Johnston

5- Satterthwaith

راه‌حل پیشنهادی این دیدگاه به این امر اشاره می‌کند که فقرا عاقلانه و با شعور به شوقی که در ارتباط با مسکن به روی آنان گشوده است واکنش نشان داده‌اند و در شرایطی که از فقرای ناخواسته در رنجند و در میان شرایطی که در خلق آن نقشی نداشته‌اند گرفتار آمده‌اند، خود به راه‌حلی در جهت حل مفصل سرپناه نائل گشته‌اند (اسمیت^۱، ۱۳۷۷: ۱۲۶).

-دیدگاه آخر دیدگاه بوم‌شناسی شهری در مورد حاشیه‌نشینی است که در میان پژوهشگران شهری طرفداران زیادی دارد. در این دیدگاه که با توجه به مطالعات ارنست برگس و لوئیس ورت که عمدتاً پیرامون شهرهای آمریکا انجام گرفته، چنین آمده است:

در مراحل اولیه رشد شهر، این‌گونه مناطق، محل سکونت طبقات بالا می‌باشد و منطقه‌ی مسکونی مد روز است با گسترش مناطق تجاری و صنعتی کارخانه‌ها، انبارها و مراکز عمده‌فروشی در همسایگی این محل رشد می‌کند و آن‌ها که وضع بهتری دارند از مرکز شهر به سمت خارج حرکت نموده دور از مرکز شهر سکنی می‌گزینند کارگران کم‌درآمد که شامل گروه‌های قومی فقیر تازه‌وارد و گروه‌های نژادی می‌باشند به این مناطق آمده ساکنان این نواحی می‌شوند، چون مالکان اجازه‌ی کمی جهت تعمیر و نگهداری ساختمان‌ها دریافت می‌دارند، شرایط نزول می‌یابد و به علت شلوغی زیاد، بی‌توجهی و تخریب توسط ساکنین این مناطق زاغه‌ها تبدیل می‌شوند؛ بنابراین زاغه‌ها در مناطقی که زمین گران‌قیمت اما اجاره‌اش پایین است رشد می‌یابند (درکوش، ۱۳۶۴: ۶۲).

در کل در زمینه مباحث مطرح شده در دیدگاه‌های مختلف می‌توان به این نتیجه رسید که هر یک از این تئوری‌ها بنا به تفکرات غالب زمان خود به بیان نظرات پرداخته‌اند و عمدتاً دارای ایرادات اساسی می‌باشند به طوری که راه‌حل‌های پیشنهادی توسط آنان بارها تجربه شده و در اکثریت موارد ناموفق بوده است و تاکنون دیدگاه جامعی که توانایی شناخت و تحلیل پدیده حاشیه‌نشینی و مشکلات مرتبط با آن را تعدیل کند ارائه نشده است.

برنامه‌ریزی استراتژیک

برنامه‌ریزی استراتژیک که از ادبیات نظامی وام گرفته شده برای اولین بار در دهه ۶۰ میلادی در حوزه صنعت به کار گرفته شد. این نوع برنامه‌ریزی در قالبی ساختار نیافته و ابتدایی در صنعت استفاده گردید تا اینکه در دهه ۸۰ میلادی در نهادهای بازرگانی و صنعتی و ادبیات علمی مربوط به اداره و توسعه آن‌ها نهادینه شد. پس از استفاده

گسترده از این نوع برنامه‌ریزی در زمینه صنعت و بازرگانی، به تدریج استفاده از آن در سایر تخصص‌ها و علوم، مثل برنامه‌ریزی برای موسسات غیرانتفاعی و شهرها نیز رواج یافت (براتی و سرداری، ۱۳۸۸: ۱۲).

برایسن برنامه‌ریزی استراتژیک را بدین صورت تعریف می‌کند: «برنامه‌ریزی استراتژیک تلاشی است سازمان‌یافته و منظم برای اتخاذ تصمیمات بنیادی و انجام دادن اقدامات اساسی که سرشت و جهت‌گیری فعالیت‌های یک سازمان با دیگر نهادها را در چارچوبی قانونی شکل می‌دهند. این تلاش‌ها به سازمان‌ها کمک می‌کنند تا بر نقاط ضعف و تهدیدات نسبت به خود فایز شوند» (برایسن^۷، ۱۳۸۱: ۲۲).

این شیوه از برنامه‌ریزی، در واکنش به نواقص طرح‌های جامع-تفضیلی و پرهیز از برنامه‌ریزی متمرکز، اصولاً به سمت برنامه‌ریزی فرآیندی، تصمیم‌سازی، برنامه‌ریزی محلی و مشارکت و تلفیق برنامه‌ریزی و اجرا حرکت می‌نماید. در این شیوه حداقل سه مرحله به مراحل سنتی برنامه‌ریزی یعنی برداشت-تحلیل-طرح افزوده شده است. این سه مرحله عبارتند از:

- تعریف اهداف مشخص

- ارزیابی گزینه‌ها

- اجرا و نظارت (مرادی مسیحی، ۱۳۸۴: ۵۹-۵۸).

مدل SWOT

یکی از مدل‌های پرکاربرد در برنامه‌ریزی استراتژیک و روند تحلیل استراتژی تکنیک SWOT می‌باشد که به منظور دست یافتن به هدف پژوهش مورد استفاده قرار می‌گیرد. این تکنیک مخفف واژگان لاتین تهدید^۸، فرصت^۹، نقاط ضعف^{۱۰} و نقاط قوت^{۱۱} می‌باشد که جهت نتایج سودمند در حوزه‌های مختلف مطالعاتی، تجزیه و تحلیل ظرفیت‌های محلی و به‌طور کلی در راستای نیل به اهداف طرح ساماندهی کالبدی سکونت‌گاه‌های روستایی می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. تکنیک SWOT یک ابزار حمایتی برای تصمیم‌گیری است که عموماً برای تحلیل نظام‌مند محیط

7- Bryson

8- Threat

9- Opportunity

10- Weakness

11- Strength

داخلی و محیط خارجی سازمان یا شهر استفاده می‌شود. با تعریف نقاط قوت و ضعف و نیز فرصت‌ها و تهدیدها سازمان یا شهر می‌تواند راهبردهایی برای تقویت نقاط قوت و برطرف کردن نقاط ضعف و همچنین استفاده از فرصت‌ها برای مقابله با تهدیدات اتخاذ کند (دیونن^{۱۲} و یوسکسل^{۱۳}، ۲۰۰۷: ۳۶۵). ارزیابی درونی تمامی جنبه‌های داخلی و در کنترل شهر را تحت عنوان نقاط قوت و ضعف و ارزیابی بیرونی شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، تکنولوژیکی و رقابتی بیرون از شهر و خارج از کنترل آن را تحت عنوان فرصت‌ها و تهدیدها بررسی و تحلیل می‌کند و از جایجایی عوامل و اجزای SWOT ماتریس آن تشکیل شده و از ترکیب آن‌ها راهبردهای مختلف ارائه می‌گردد (دایسون^{۱۴}، ۲۰۰۴: ۶۳۲). محصول نهایی تحلیل SWOT استراتژی‌های چهارگانه تهاجمی، انطباقی، انقضایی و تدافعی می‌باشد که در این بین:

- استراتژی تهاجمی (SO) یک راه‌حل‌کنش‌گر است که پژوهش‌گر شهری با تدوین آن می‌خواهد از نقاط قوت خویش در جهت بهره‌مندی از فرصت‌های موجود در محیط خارجی نهایت بهره را ببرد.

- استراتژی انقضایی (ST) نیز راهبردی است بر پایه بهره رفتن از قوت‌های سیستم که برای مقابله با تهدیدات تدوین می‌گردد.

- در نقطه مقابل راهبرد انقضایی، راهبرد انطباقی (WO) قرار دارد که سعی می‌کند تا با کاستن از ضعف‌ها حداکثر استفاده از فرصت‌های موجود را ببرد.

- استراتژی تدافعی (WT) آخرین راهبرد از استراتژی‌های چهارگانه است که مشهور به راهبرد بقاست و هدفش کاهش ضعف‌های سیستم به منظور کاستن و خنثی‌سازی تهدیدات است (گلکار، ۱۳۸۵: ۳۲). جدول (۱) این راهبردها و نحوه شکل‌گیری آن‌ها را به وضوح نمایش می‌دهد.

مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره

نبود روشی نظام‌مند برای ترکیب اطلاعات گوناگون از دامنه وسیعی از رشته‌ها، همراه با اظهار نظرات ذی‌نفعان ممکن است باعث گردد تا تصمیم‌گیرنده در انتخاب گزینه بهتر و بهینه دچار مشکل شود و نتواند از همه اطلاعات

12- Divenen

13- Yuskel

14- Dyson

در دسترس استفاده نماید (شریفی^{۱۵}، ۲۰۰۹: ۲۷۵۰). به کار بردن مدل‌های تصمیم‌سازی چندمعیاره به منظور مشخص نمودن عملی بودن و امکان‌پذیر بودن راه‌حل‌ها و همچنین ارزیابی آن‌ها و سبک‌سنگین کردن و تعیین اهمیت نسبی معیارها امری ضروری و مهم می‌باشد. تجزیه و تحلیل تصمیم‌گیری چندمعیاره (MCDA) به مجموعه‌ای از فرآیندها دلالت دارد که گزینه‌های موجود را برای اهداف خاص ارزش‌گذاری می‌کند (همان منبع). در روش‌های ارزیابی چندمعیاری امکان تحلیل و ارائه کلیه اطلاعات موجود در مورد گزینه‌ها بر اساس معیارهای متفاوت و چندبعدی وجود دارد. در روش‌های ارزیابی چندمعیاره امکان تحلیل و ارائه کلیه اطلاعات موجود در مورد گزینه‌ها بر اساس معیارهای متفاوت و چندبعدی وجود دارد. این روش‌های ارزیابی ممکن است کاملاً کمی باشند (مانند ماتریس دستیابی به اهداف) و یا کلاً کیفی باشند (مانند روش تحلیل نظام) و یا ترکیبی از اطلاعات کمی و کیفی (مانند روش‌های ارزیابی محیط‌زیست) باشند (خاکی، ۱۳۷۷: ۳۶۱). روش‌های ارزیابی چندمعیاره کاربرد وسیعی در همه علوم از جمله شهرسازی پیدا کرده‌اند. از بین این روش‌ها، فرآیند تحلیل سلسله مراتبی، یکی از روش‌های است که بیش‌تر مورد توجه قرار گرفته است (زبردست، ۱۳۸۹: ۷۹).

جدول ۱- تحلیل نهایی مدل SWOT

عوامل درونی و بیرونی	نقاط قوت (S)	نقاط ضعف (w)
فرصت‌ها (O)	استراتژی SO چگونه می‌توان از توانمندی‌ها برای بهره‌گیری از فرصت‌های موجود استفاده کرد؟	استراتژی WO برای غلبه بر نقاط ضعف با توجه به فرصت‌های موجود چه فعالیت‌هایی را می‌توان انجام داد؟
تهدیدها (T)	استراتژی ST چگونه می‌توان توانمندی‌ها را برای غلبه بر تهدیدها استفاده کرد؟	استراتژی WT چگونه می‌توان نقاط ضعف را در جهت غلبه بر تهدیدها کاهش داد؟

منبع: (اعرابی، ۱۳۸۵: ۷۴)

فرآیند تحلیل سلسله مراتبی

فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (ساتی^{۱۶}، ۱۹۸۰: ۶۵) روشی پرکاربرد از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره است که موفق به پذیرش گسترده‌ای در سطوح دانشگاهی و غیردانشگاهی شده است. این مدل روشی منعطف، قوی و در

15- sharifi

16- Saaty

عین حال ساده‌ای است که می‌تواند برای تجزیه و تحلیل و پشتیبانی تصمیم‌گیری‌های چندگانه مورد استفاده قرار گیرد و اغلب موارد به منظور ارزش‌گذاری و همچنین ارزیابی و مقایسه نسبی آلترناتیوها و معیارها با در نظر گرفتن اهداف کلی برنامه‌ریزی استفاده می‌شود (وانگ^{۱۷}، ۲۰۰۹: ۲۴۱۷). در این روش ابتدا ساختار سلسله‌مراتبی تشکیل و سپس مقایسه زوجی در ماتریس‌های مربوط به هر یک از عناصر و در هر سطح انجام می‌شود (ارکوت و موران^{۱۸}، ۱۹۹۱: ۹۳). شایان ذکر است تعیین ضریب اهمیت معیارها در ماتریس‌های مقایسه زوجی بر عهده کارشناسان مربوطه می‌باشد و این ماتریس‌ها از طریق مصاحبه و یا پرسشنامه حاصل می‌شود. ماتریس‌های زوجی به‌عنوان ورودی مدل AHP بوده و در سطح معیارها و آلترناتیوها تشکیل می‌گردند. خروجی حاصل از مدل AHP، ضریب اهمیت معیارها و ضریب ارجحیت آلترناتیوها می‌باشد.

مواد و روش‌ها

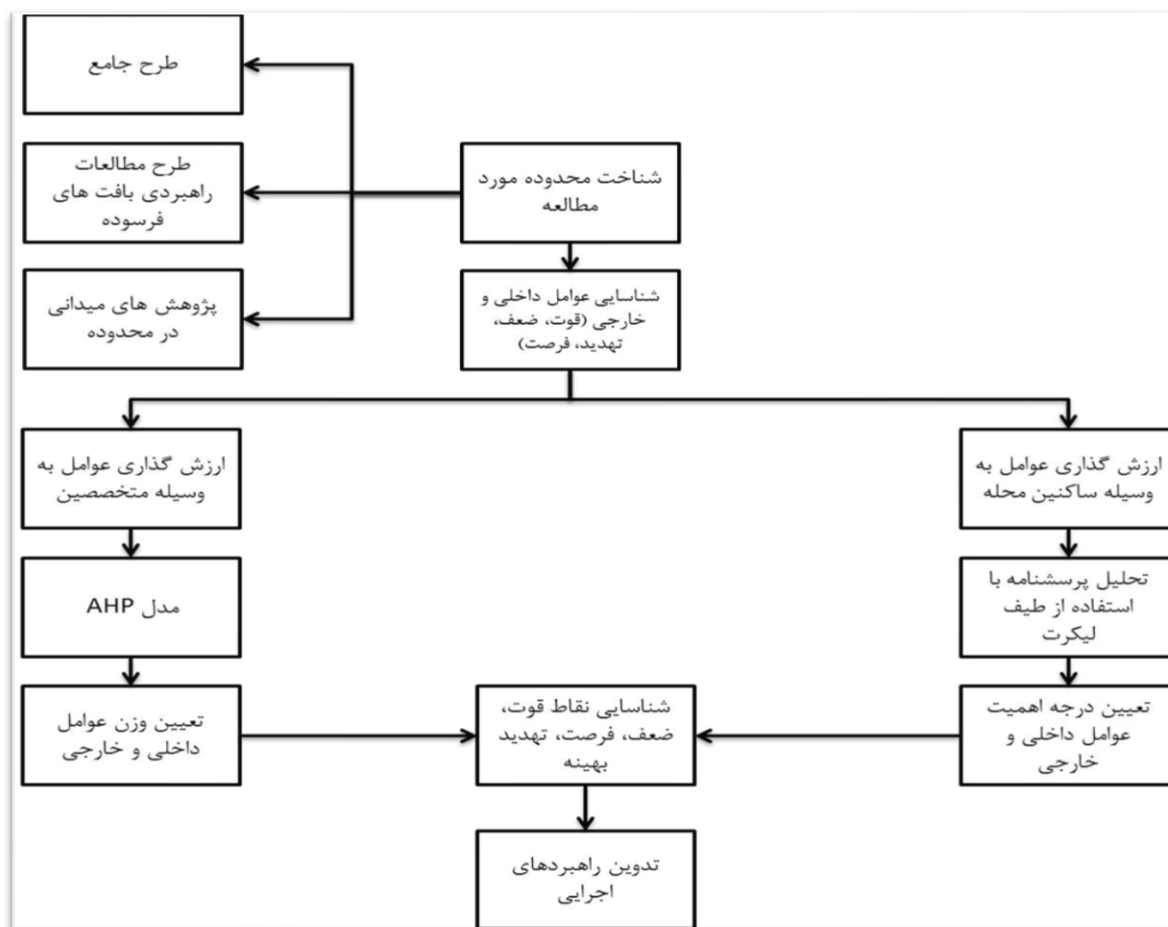
روش تحقیق در این مقاله پیمایشی-توصیفی می‌باشد و اساس تحقیق بر پایه بررسی عوامل داخلی و خارجی تأثیرگذار جهت دستیابی به راهبردهای بهینه به منظور مقابله با پدیده اسکان غیررسمی شکل گرفته است. پس از شناخت عوامل بیرونی و درونی تأثیرگذار بر محدوده با بررسی اسناد فرادست و مطالعات میدانی، با استفاده از ابزار پرسشنامه، تکنیک SWOT و مدل تحلیل سلسله‌مراتبی داده‌ها مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند. در این راستا از نرم‌افزار Expert Choice جهت انجام مراحل تحلیل سلسله‌مراتبی استفاده شده است. شکل ۱ مدل مفهومی تحقیق را نمایش می‌دهد.

به‌منظور تعیین درجه اهمیت عوامل داخلی و خارجی تأثیرگذار در محدوده، انتخاب نمونه موردی از جامعه آماری ضروری به نظر می‌رسید. به همین دلیل با استفاده از فرمول کوکران^{۱۹} از جامعه آماری ۵۴۰ خانواری ۳۰ خانوار به‌عنوان نمونه موردی انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری به‌صورت سیستماتیک بوده و از طیف لیکرت جهت امتیازدهی استفاده شده است. همچنین حدود ۳۰ پرسشنامه جهت انجام تحلیل‌های مدل AHP در بین متخصصان شهری توزیع شدند.

17- Wang

18- Erkut & Morat

۱۹- فرمول کوکران (Cochran): $n = (N \cdot t \cdot P(1-P)) / (N \cdot d + t \cdot P(1-P))$; که در آن $(P=0.5)$, $(t=1.96)$, $(d=0.176)$ می‌باشد.

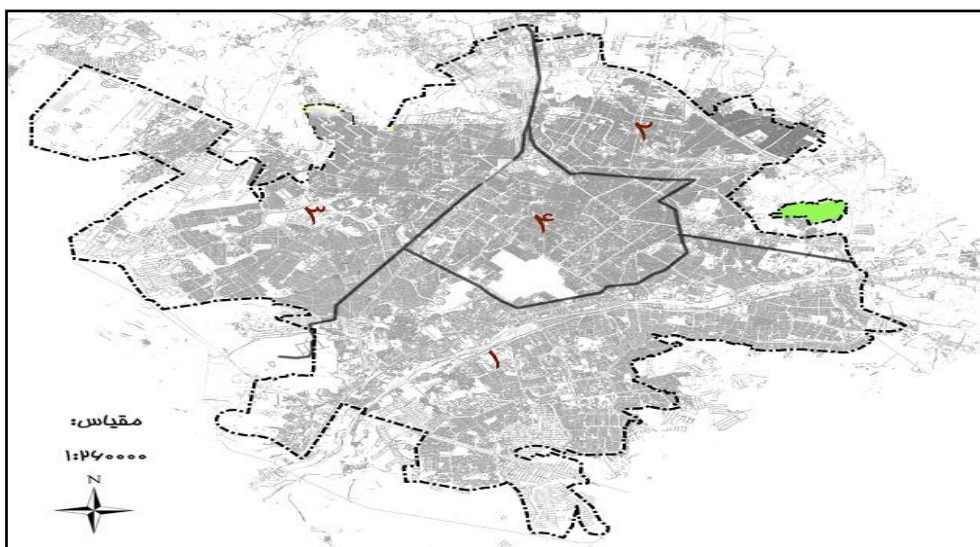

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

شناخت محدوده مورد مطالعه

محلّه دیگاله واقع در منطقه ۱ و جنوب شرقی شهر ارومیه، یکی از محلات قدیمی شهر ارومیه می‌باشد. این محلّه دارای بافتی روستایی است و به لحاظ کیفیت نسبت به سایر سکونت‌گاه‌های غیررسمی از وضعیت مناسب‌تری برخوردار است. دیگاله دارای یک مرکز محلّه می‌باشد که در راستای محور شرقی-غربی قرار گرفته است و یک کلیسا و یک مدرسه ابتدایی قدیمی متعلق به سال ۱۳۱۳ در این محدوده واقع شده‌اند (آرمان‌شهر، ۱۳۸۵: ۲۶). وسعت این محدوده ۵۱۳۲۴ مترمربع می‌باشد و در دوره ۱۳۴۴-۱۳۵۴ وارد محدوده شهر شده است. همچنین جمعیتی معادل ۲۸۶۰ نفر در این محدوده ساکن هستند.

متأسفانه در دهه‌های اخیر به دلیل مهاجرت‌های گسترده به شهر ارومیه و فرسودگی کالبدی بافت، این محله ارزش زیستی چندان بالایی ندارد و در نتیجه از پویایی و سرزندگی یک زیست‌گاه پایدار در آن خبری نیست. توضیحات پیش‌تر در جهت شناسایی عوامل تأثیرگذار بر محدوده مورد مطالعه در جدول عوامل داخلی (قوت و ضعف) و عوامل خارجی (فرصت و تهدید) آورده شده است.

شکل ۲: موقعیت محله دیگاله در شهر ارومیه (شهرداری ارومیه، ۱۳۹۰)

سنجش و ارزیابی

تعیین درجه اهمیت عوامل داخلی و خارجی

همان‌طور که در مدل مفهومی تحقیق نشان داده شد، به‌منظور دستیابی به نقاط استراتژیک، می‌بایست ابتدا باید درجه اهمیت هر یک از عوامل مشخص گردند. این درجه‌بندی نشان می‌دهد که سیستم به هر یک از عوامل چگونه واکنش نشان می‌دهد. بدین‌سان جهت تعیین درجه اهمیت این عوامل پس از تحلیل پرسش‌نامه‌های جمع‌آوری کرده و نتایج را با استفاده از طیف لیکرت^{۲۰} کمی می‌کنیم. سپس میانگین حسابی امتیازات کسب شده توسط عوامل مختلف را محاسبه می‌شود تا درجه اهمیت عوامل مختلف مشخص گردد. جداول ۳ تا ۶ درجات اهمیت عوامل درونی و بیرونی محله دیگاله را نمایش می‌دهند.

20- Likert

جدول ۲- عوامل داخلی موثر بر محدوده مورد مطالعه

عوامل داخلی زمینه‌ها	قوت	ضعف
ویژگی‌های کالبدی	۱- وجود اراضی بایر و آزاد ۲- کم بودن تعداد طبقات ۳- استفاده از مصالح پایدار در ساخت‌وسازهای جدید ۴- وجود فضای شهری باز (مرکز محله) ۵- وجود سیستم شطرنجی حاکم بر مورفولوژی محله	۱- تفکیک واحدهای مسکونی به قطعات کوچک (دانه‌بندی زیربافت) ۲- نازل بودن کیفیت ساختمانی ۳- عدم وجود الگوی مشخص در واحدهای مسکونی ۴- ناپایداری و عدم استحکام بنا در واحدهای ساختمانی ۵- ساخت‌وسازهای بی‌رویه بدون توجه به توسعه آتی ۶- عدم توجه به طراحی نماها در واحدهای ساختمانی ۷- عدم توجه به طراحی فضاهای شهری مناسب و کیفیات محیطی زندگی شهری
ویژگی‌های عملکردی-فعالیتی	۶- وجود یکپارچگی قومی و قبیله‌ای در محله ۷- نزدیک به تأسیسات و تجهیزات شهری ۸- وجود تناسب بین سرانه‌های فعالیت‌های خدماتی با سرانه‌های استاندارد	۸- وجود کاربری‌های ناسازگار در محله ۹- عدم حس تعلق به مکان ۱۰- عدم وجود امکانات برای فعالیت‌های مناسب ۱۱- پایین بودن توان اقتصادی ساکنین محله ۱۲- عدم امکان تعاملات اجتماعی میان ساکنین محله با سایر محلات
ویژگی‌های بصری-ادراکی	۹- وجود عناصر طبیعی، کوه در پس‌زمینه قابل رویت ۱۰- وجود محورهای مشخص و خوانا در مرزهای بیرونی محله ۱۱- تشخیص مکان‌های قدیمی از بیرون محله	۱۳- وجود آلودگی‌های صوتی و زیست‌محیطی در محله ۱۴- کمبود فضاهای سرزنده و فعال در محله ۱۵- عدم وجود نشانه‌های قوی در نقاط مختلف محله ۱۶- اغتشاش در سیمای بصری به دلیل پیش‌آمدگی‌ها، مقیاس و طراحی تابلوهای تبلیغاتی ۱۷- عدم وجود مبلمان شهری ۱۸- عدم وضوح و خوانایی در مبادی ورودی محله
ویژگی‌های ارتباطی	۱۲- امکان ارتباط آسان با معابر اصلی ۱۳- عرض مناسب شبکه‌های ارتباطی درون محلی ۱۴- وجود الگوی شطرنجی در ارتباطات داخلی محله ۱۵- انطباق مسیرها با توپوگرافی محله	۱۹- عدم وجود سلسله‌مراتب در نظام شبکه ارتباطی ۲۰- فقدان پارکینگ‌های مناسب در سطح محله ۲۱- کیفیت نامناسب کف‌سازی در شبکه‌های ارتباطی ۲۲- عدم تفکیک مناسب سواره و پیاده

جدول ۳- عوامل خارجی موثر بر محدوده مورد مطالعه

عوامل خارجی زمینه‌ها	فرصت	تهدید
ویژگی‌های کالبدی	۱- وجود امکان تهیه الگوهای تجمیعی واحدهای مسکونی ۲- امکان مداخله در واحدهای مسکونی به دلیل نازل بودن کیفیت ساخت ۳- امکان افزایش تعداد طبقات برخی از ساختمان‌ها	۱- روند رو به رشد ساخت‌وسازهای بی‌رویه و غیرقانونی ۲- روند رو به رشد استفاده از مصالح ناپایدار و ساخت‌وسازهای غیراستاندارد
ویژگی‌های عملکردی-فعالیتی	۴- واقع شدن محله در حریم مصوب شهر ارومیه ۵- امکان تجمع کاربری‌ها و فعالیت‌های همگون در قسمت شرقی محله ۶- امکان استفاده از فضای آزاد جهت رفع کمبود فعالیت‌های مورد نیاز	۳- عدم توجه به سیستم بهداشتی و آموزشی باعث افزایش خطر در محله شده است.
ویژگی‌های بصری-ادراکی	۷- امکان انتقال کاربری‌های آلاینده صوتی و محیط زیستی ۸- فرصت جهت ایجاد فضاهای باز در داخل محله ۹- فرصت استفاده از مصالح مشابه جهت ساماندهی نماهای موجود ۱۰- فرصت برای طراحی مناسب ورودی محله ۱۱- امکان استفاده از چشم‌اندازها و عنصر طبیعی	۴- روند رو به رشد اغتشاشات در سازمان ادراکی و بصری در محله ۵- تداوم ساخت‌وسازها باعث از بین رفتن چشم‌اندازها خواهد شد
ویژگی‌های ارتباطی	۱۲- وجود قوانین مرتبط با تعریض معابر و دخالت در شبکه راه‌ها ۱۳- امکان ایجاد ارتباط میان محله و سایر بافت‌های اطراف	۶- عدم امکان دسترسی خودروهای امدادسانی به دلیل راه‌های ارتباطی نامناسب در برخی نقاط محله

جدول ۴- تعیین درجات اهمیت نقاط قوت

درجه اهمیت	فراوانی					نقاط قوت	رتبه
	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم		
۲/۸۶	۴	۵	۱۱	۳	۷	وجود اراضی بایر و آزاد	۱
۳/۱۳	۵	۶	۱۰	۶	۳	کم بودن تعداد طبقات	۲
۲/۰۶	۲	۲	۵	۸	۱۳	استفاده از مصالح پایدار در ساخت‌وسازهای جدید	۳
۳/۸۳	۱۶	۳	۴	۴	۳	وجود فضای شهری باز (مرکز محله)	۴
۲/۴۶	۲	۲	۱۲	۶	۸	وجود سیستم شطرنجی حاکم بر مورفولوژی محله	۵
۳/۷۳	۸	۱۲	۵	۳	۳	وجود یکپارچگی قومی و قبیله‌ای در محله	۶

ادامه جدول ۴

۳/۳۶	۷	۹	۶	۴	۴	نزدیک به تأسیسات و تجهیزات شهری	۷
۳/۹	۱۳	۷	۶	۲	۲	وجود تناسب بین سرانه‌های فعالیت‌های خدماتی با سرانه‌های استاندارد	۸
۲/۷۶	۴	۵	۹	۶	۴	وجود عناصر طبیعی، کوه در پس‌زمینه قابل رویت	۹
۳/۵۶	۶	۱۳	۵	۴	۲	وجود محورهای مشخص و خوانا در مرزهای بیرونی محله	۱۰
۳/۰۶	۴	۳	۱۳	۸	۲	تشخیص مکان‌های قدیمی از بیرون محله	۱۱
۲/۹۶	۴	۸	۶	۷	۵	امکان ارتباط آسان با معابر اصلی	۱۲
۳/۲	۹	۱۲	۵	۲	۲	عرض مناسب شبکه‌های ارتباطی درون محلی	۱۳
۲/۸۶	۴	۵	۹	۷	۵	وجود الگوی شطرنجی در ارتباطات داخلی محله	۱۴
۳/۴۶	۵	۱۲	۷	۴	۲	انطباق مسیرها با توپوگرافی محله	۱۵

امتیاز: خیلی کم=۱ کم=۲ متوسط=۳ زیاد=۴ خیلی زیاد=۵

جدول ۵- تعیین درجات اهمیت نقاط ضعف

درجه اهمیت	فراوانی					نقاط ضعف	رتبه
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم		
۲/۴۶	۲	۲	۱۲	۶	۸	تفکیک واحدهای مسکونی به قطعات کوچک (دانه‌بندی زیربافت)	۱
۳/۴۳	۵	۱۳	۷	۵	۰	نازل بودن کیفیت ساختمانی	۲
۳/۲۳	۱	۱۴	۹	۳	۳	عدم وجود الگوی مشخص در واحدهای مسکونی	۳
۲/۷	۲	۵	۱۰	۸	۵	ناپایداری و عدم استحکام بنا در واحدهای ساختمانی	۴
۲/۹	۶	۳	۱۰	۴	۷	ساخت‌وسازهای بی رویه بدون توجه به توسعه آتی	۵
۲/۱۶	۱	۱	۶	۱۶	۶	عدم توجه به طراحی نماها در واحدهای ساختمانی	۶
۲/۶۳	۳	۱۰	۱	۹	۳	عدم توجه به طراحی فضاهای شهری مناسب و کیفیات محیطی زندگی شهری	۷
۲/۵	۲	۲	۱۳	۵	۸	وجود کاربری‌های ناسازگار در محله	۸
۳/۹	۹	۹	۱۲	۰	۰	عدم حس تعلق به مکان	۹
۳/۲۶	۹	۶	۱۰	۳	۲	عدم وجود امکانات برای فعالیت‌های مناسب	۱۰
۴/۱	۱۲	۱۳	۲	۲	۱	پایین بودن توان اقتصادی ساکنین محله	۱۱

ادامه جدول ۵

۲/۶۳	۰	۶	۱۲	۷	۵	عدم امکان تعاملات اجتماعی میان ساکنین محله با سایر محلات
۲/۵	۴	۲	۱۴	۵	۵	وجود آلودگی‌های صوتی و زیست‌محیطی در محله
۳/۴	۶	۱۳	۴	۲	۴	کمبود فضاهای سرزنده و فعال در محله
۲/۹۶	۶	۵	۷	۶	۶	عدم وجود نشانه‌های قوی در نقاط مختلف محله
۲/۸۳	۳	۳	۱۲	۷	۵	اغتشاش در سیمای بصری به دلیل پیش‌آمدگی‌ها، مقیاس و طراحی تابلوهای تبلیغاتی
۳/۳۶	۶	۱۰	۷	۳	۴	عدم وجود مبلمان شهری
۲/۱	۱	۳	۵	۹	۱۳	عدم وضوح و خوانایی در مبادی ورودی محله
۳/۵۶	۹	۵	۱۰	۶	۰	عدم وجود سلسله‌مراتب در نظام شبکه ارتباطی
۳/۹۶	۹	۱۵	۳	۲	۱	فقدان پارکینگ‌های مناسب در سطح محله
۳/۲۶	۴	۱۲	۵	۶	۳	کیفیت نامناسب کف‌سازی در شبکه‌های ارتباطی
۲/۸۳	۳	۳	۱۲	۷	۵	عدم تفکیک مناسب سواره و پیاده

امتیاز: خیلی کم=۱ کم=۲ متوسط=۳ زیاد=۴ خیلی زیاد=۵

جدول ۶- تعیین درجات اهمیت نقاط فرصت

درجه اهمیت	فراوانی					نقاط فرصت	رتبه
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم		
۳/۸	۸	۱۳	۴	۵	۰	وجود امکان تهیه الگوهای تجمیعی واحدهای مسکونی	۱
۳/۶	۹	۱۳	۴	۳	۲	امکان مداخله در واحدهای مسکونی به دلیل نازل بودن کیفیت ساخت	۲
۲/۵۶	۳	۳	۹	۸	۷	امکان افزایش تعداد طبقات برخی از ساختمان‌ها	۳
۲/۶۶	۳	۶	۵	۱۰	۶	واقع شدن محله در حریم مصوب شهر ارومیه	۴
۳/۳۳	۷	۵	۱۲	۳	۳	امکان تجمع کاربری‌ها و فعالیت‌های همگون در قسمت شرقی محله	۵
۳	۳	۵	۱۴	۵	۳	امکان استفاده از فضای آزاد جهت رفع کمبود فعالیت‌های مورد نیاز	۶
۳/۸	۷	۱۶	۳	۲	۲	امکان انتقال کاربری‌های آلاینده صوتی و محیط زیستی	۷
۳/۰۳	۴	۱۰	۴	۷	۵	فرصت جهت ایجاد فضاهای باز در داخل محله	۸
۲/۵	۲	۲	۱۳	۵	۸	فرصت استفاده از مصالح مشابه جهت ساماندهی نماهای موجود	۹
۲/۱۳	۰	۵	۶	۷	۱۲	فرصت برای طراحی مناسب ورودی محله	۱۰
۳/۱۳	۵	۱۰	۷	۳	۲	امکان استفاده از چشم‌اندازها و عنصر طبیعی	۱۱
۲/۶۳	۲	۲	۱۴	۷	۵	وجود قوانین مرتبط با تعریض معابر و دخالت در شبکه راه‌ها	۱۲
۳/۵۳	۵	۱۱	۸	۵	۳	امکان ایجاد ارتباط میان محله و سایر بافت‌های اطراف	۱۳

امتیاز: خیلی کم=۱ کم=۲ متوسط=۳ زیاد=۴ خیلی زیاد=۵

جدول ۷- تعیین درجات اهمیت نقاط تهدید

درجه اهمیت	فراوانی					نقاط تهدید	رتبه
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم		
۳/۰۶	۷	۴	۸	۶	۵	روند رو به رشد ساخت‌وسازهای بی‌رویه و غیرقانونی	۱
۳/۷۶	۹	۱۲	۴	۳	۲	روند رو به رشد استفاده از مصالح ناپایدار و ساخت‌وسازهای غیراستاندارد	۲
۳/۳۳	۵	۱۰	۸	۴	۳	عدم توجه به سیستم بهداشتی و آموزشی باعث افزایش خطر در محله شده است.	۳
۲/۷۶	۴	۴	۱۰	۵	۷	روند رو به رشد اغتشاشات در سازمان ادراکی و بصری در محله	۴
۲/۴۳	۲	۲	۱۱	۷	۸	تداوم ساخت‌وسازها باعث از بین رفتن چشم‌اندازها خواهد شد	۵
۲/۵۶	۳	۳	۸	۱۰	۶	عدم امکان دسترسی خودروهای امدادرسانی به دلیل راه‌های ارتباطی نامناسب در برخی نقاط محله	۶

امتیاز: خیلی کم=۱ کم=۲ متوسط=۳ زیاد=۴ خیلی زیاد=۵

جدول ۸- امتیاز وزنی قوت‌ها

امتیاز وزنی	درجه اهمیت	وزن‌ها	قوت‌ها
۰/۰۷۱۵	۲/۸۶	۰/۰۲۵	۱
۰/۰۴۳۸	۳/۱۳	۰/۰۱۴	۲
۰/۲۲۲	۲/۰۶	۰/۱۰۸	۳
۰/۴۱۳	۳/۸۳	۰/۱۰۸	۴
۰/۱۱۵	۰/۴۶	۰/۰۴۷	۵
۰/۰۹۳	۳/۷۳	۰/۰۲۵	۶
۰/۰۵	۳/۳۶	۰/۱۴۹	۷
۰/۲۹۶	۳/۹	۰/۰۷۶	۸
۰/۰۶۹	۲/۷۶	۰/۰۲۵	۹
۰/۱۷۸	۳/۵۶	۰/۰۵	۱۰
۰/۲۲۰	۳/۰۶	۰/۰۷۲	۱۱
۰/۲۱۳	۲/۹۶	۰/۰۷۲	۱۲
۰/۳۵۸	۳/۲	۰/۱۱۲	۱۳
۰/۱۲۰	۲/۸۶	۰/۰۴۲	۱۴
۰/۲۴۹	۳/۴۶	۰/۰۷۲	۱۵

جدول ۹- امتیاز وزنی ضعف‌ها

ضعف‌ها	وزن‌ها	درجه اهمیت	امتیاز وزنی
۱	۰/۰۲۹	۲/۴۶	۰/۰۷۱۳
۲	۰/۱۲۷	۳/۴۳	۰/۴۳۵
۳	۰/۰۷۴	۳/۲۳	۰/۲۳۹
۴	۰/۰۷۴	۲/۷	۰/۱۹۹
۵	۰/۰۴۹	۲/۹	۰/۱۴۲
۶	۰/۰۱۴	۲/۱۶	۰/۰۳۰۲
۷	۰/۰۲۹	۲/۶۳	۰/۰۷۶
۸	۰/۰۷۵	۲/۵	۰/۱۸۷
۹	۰/۰۱۳	۳/۹	۰/۰۵۰
۱۰	۰/۰۱۴	۳/۲۶	۰/۰۴۵
۱۱	۰/۰۴۹	۴/۱	۰/۲۰۱
۱۲	۰/۰۱۳	۲/۶۳	۰/۰۳۴
۱۳	۰/۰۷۶	۲/۵	۰/۱۹
۱۴	۰/۰۵	۳/۴	۰/۱۷
۱۵	۰/۰۰۷	۲/۹۶	۰/۰۲۰
۱۶	۰/۰۰۶	۲/۷۳	۰/۰۱۶
۱۷	۰/۰۷۵	۳/۳۶	۰/۲۵۲
۱۸	۰/۰۱۲	۲/۱	۰/۰۲۵۲
۱۹	۰/۰۳۰	۳/۵۶	۰/۱۰۶
۲۰	۰/۰۲۷	۳/۹۶	۰/۱۰۶

جدول ۱۰- امتیاز وزنی فرصت‌ها

فرصت‌ها	وزن‌ها	درجه اهمیت	امتیاز وزنی
۱	۰/۰۷۶	۳/۸	۰/۲۸۸
۲	۰/۱۸۲	۳/۶	۰/۶۵۵
۳	۰/۰۷۶	۲/۵۶	۰/۱۹۴
۴	۰/۰۲۵	۲/۶۶	۰/۰۶۶
۵	۰/۰۷۶	۳/۳۳	۰/۲۵۳
۶	۰/۰۴۲	۳	۰/۱۲۶
۷	۰/۱۸۲	۳/۸	۰/۶۹۲
۸	۰/۱۸۲	۳/۰۳	۰/۵۵۱

ادامه جدول ۱۰

امتیاز وزنی	درجه اهمیت	وزن‌ها	فرصت‌ها
۰/۰۶۰	۲/۵	۰/۰۲۴	۹
۰/۰۲۵	۲/۱۳	۰/۰۱۲	۱۰
۰/۰۵۳	۳/۱۳	۰/۰۱۷	۱۱
۰/۱۹۹	۲/۶۳	۰/۰۷۶	۱۲
۰/۱۰۹	۳/۵۳	۰/۰۳۱	۱۳

جدول ۱۱- امتیاز وزنی تهدیدها

امتیاز وزنی	درجه اهمیت	وزن‌ها	تهدیدها
۰/۲۰۸	۳/۰۶	۰/۰۶۸	۱
۰/۸۹۸	۳/۷۶	۰/۲۳۹	۲
۱/۵۲	۳/۳۳	۰/۴۶۲	۳
۰/۰۹۳	۲/۷۶	۰/۰۳۴	۴
۰/۱۶۵	۲/۴۳	۰/۰۶۸	۵
۰/۳۳۰	۲/۵۶	۰/۱۲۹	۶

با توجه به جداول بالا مجموع امتیازات وزنی نقاط قوت ۳/۱۶، نقاط ضعف ۳/۰۶، نقاط فرصت ۳/۲۷ و نقاط تهدید ۳/۲۱ به دست آمده است. همیشه امتیاز وزنی کل در یک سیستم در یک زمینه عدد ۳ است. چنانچه بالاتر از آن باشد، اهمیت آن بیشتر و اگر کمتر از آن باشد از اهمیت و تأثیرگذاری کم‌تری برخوردار است (هانگر و ویلن^۱، ۱۳۸۱: ۹۱-۹۲). به دلیل اینکه این ارقام بالاتر از عدد ۳ می‌باشد، همه این نقاط از اهمیت بالایی برخوردار بوده و میزان اثرگذاری آن‌ها بالاست اما با توجه به امتیازات عوامل بیرونی نسبت به عوامل درونی ارزش بیشتری دارند.

شناسایی نقاط استراتژیک

به منظور انتخاب نقاط استراتژیک و با توجه به حدود کل امتیازات که از ۰/۰۲ تا ۱/۵۸ متغیر است، عواملی که امتیازی بالاتر از میانگین کل امتیازات کسب نموده‌اند یعنی امتیاز وزنی آن‌ها بالاتر از ۰/۲ می‌باشد به عنوان نقاط و عوامل استراتژیک تأثیرگذار در محدوده مورد مطالعه انتخاب شده‌اند.

پس از شناسایی عوامل بهینه، استراتژی‌های ۴ گانه به شرح زیر از آن‌ها قابل نتیجه‌گیری هستند:

26- Hunger & wheelen

جدول ۱۲- ماتریس نهایی تحلیل SWOT و استراتژی‌های چهارگانه

تحلیل نهایی SWOT		نقاط ضعف (W)	نقاط قوت (S)
<p>۱- وجود فضای شهری باز (مرکز محله)</p> <p>۲- وجود تناسب بین سرانه‌های فعالیت-های خدماتی با سرانه‌های استاندارد</p> <p>۳- تشخیص مکان‌های قدیمی از بیرون محله</p> <p>۴- امکان ارتباط آسان با معابر اصلی</p> <p>۵- عرض مناسب شبکه‌های ارتباطی درون محلی</p> <p>۶- انطباق مسیرها با توپوگرافی محله</p>	<p>۱- نازل بودن کیفیت ساختمانی</p> <p>۲- عدم وجود الگوی مشخص در واحدهای مسکونی</p> <p>۳- پایین بودن توان اقتصادی ساکنین محله</p> <p>۴- عدم وجود مبلمان شهری</p> <p>۵- عدم تفکیک مناسب سواره و پیاده</p>	<p>۱- ارتقاء نشاط و شادابی و سرزندگی در محله</p> <p>۲- ارتقاء کیفیت زندگی در محله</p> <p>۳- تشویق به توسعه‌ای فرامحلی با توجه به پتانسیل-های خدماتی موجود</p>	<p>۱- وجود امکان تهیه الگوهای تجمیعی واحدهای مسکونی</p> <p>۲- امکان مداخله در واحدهای مسکونی به دلیل نازل بودن کیفیت ساخت</p> <p>۳- امکان تجمع کاربری‌ها و فعالیت‌های همگون در قسمت شرقی محله</p> <p>۴- امکان انتقال کاربری‌های آلاینده صوتی و محیط زیستی</p> <p>۵- فرصت جهت ایجاد فضاهای باز در داخل محله</p>
<p>استراتژی WO</p> <p>۱- زمینه‌سازی جهت تأمین مسکن منطبق با نیازهای ساکنین</p> <p>۲- ارتقاء کیفیت زیست‌محیطی در محله</p>	<p>استراتژی SO</p> <p>۱- تشویق به توسعه درون‌زا</p> <p>۲- تقویت کیفیت ساخت و ساز در محله</p> <p>۳- برقراری شبکه ارتباطی ایمن منطبق با نیازهای ساکنین</p>	<p>استراتژی WT</p> <p>۱- بهبود و تقویت زیرساخت‌ها در محله</p> <p>۲- استقرار الگوی آسان دسترسی به خدمات و تجهیزات شهری</p> <p>۳- زمینه‌سازی جهت ایجاد سیستم‌های مناسب بهداشتی و آموزشی در محله</p>	<p>نقاط فرصت (O)</p> <p>۱- روند رو به رشد ساخت‌وسازهای بی‌رویه و غیرقانونی</p> <p>۲- روند رو به رشد استفاده از مصالح ناپایدار و ساخت‌وسازهای غیراستاندارد</p> <p>۳- عدم توجه به سیستم بهداشتی و آموزشی باعث افزایش خطر در محله شده است.</p> <p>۴- عدم امکان دسترسی خودروهایی امدادسانی به دلیل راه‌های ارتباطی نامناسب در برخی نقاط محله</p>
<p>استراتژی ST</p> <p>۱- تشویق به توسعه درون‌زا</p> <p>۲- تقویت کیفیت ساخت و ساز در محله</p> <p>۳- برقراری شبکه ارتباطی ایمن منطبق با نیازهای ساکنین</p>	<p>استراتژی WT</p> <p>۱- تشویق به توسعه درون‌زا</p> <p>۲- تقویت کیفیت ساخت و ساز در محله</p> <p>۳- برقراری شبکه ارتباطی ایمن منطبق با نیازهای ساکنین</p>	<p>استراتژی ST</p> <p>۱- بهبود و تقویت زیرساخت‌ها در محله</p> <p>۲- استقرار الگوی آسان دسترسی به خدمات و تجهیزات شهری</p> <p>۳- زمینه‌سازی جهت ایجاد سیستم‌های مناسب بهداشتی و آموزشی در محله</p>	<p>نقاط تهدید (T)</p> <p>۱- روند رو به رشد ساخت‌وسازهای بی‌رویه و غیرقانونی</p> <p>۲- روند رو به رشد استفاده از مصالح ناپایدار و ساخت‌وسازهای غیراستاندارد</p> <p>۳- عدم توجه به سیستم بهداشتی و آموزشی باعث افزایش خطر در محله شده است.</p> <p>۴- عدم امکان دسترسی خودروهایی امدادسانی به دلیل راه‌های ارتباطی نامناسب در برخی نقاط محله</p>

- استراتژی‌های تهاجمی (قوت-فرصت):
- ارتقاء نشاط و شادابی و سرزندگی در محله
 - ارتقاء کیفیت زندگی در محله
 - تشویق به توسعه‌ای فرامحلی با توجه به پتانسیل‌های خدماتی موجود
 - استراتژی‌های اقتضایی (قوت-تهدید)
 - زمینه‌سازی جهت تأمین مسکن منطبق با نیازهای ساکنان
 - ارتقاء کیفیت زیست‌محیطی در محله
 - استراتژی‌های انطباقی (ضعف-فرصت):
 - بهبود و تقویت زیرساخت‌ها در محله
 - استقرار الگوی آسان دسترسی به خدمات و تجهیزات شهری
 - زمینه‌سازی جهت ایجاد سیستم‌های مناسب بهداشتی و آموزشی در محله
 - استراتژی‌های تدافعی (ضعف-تهدید):
 - تشویق به توسعه درون‌زا
 - تقویت کیفیت ساخت‌وساز در محله
 - برقراری شبکه ارتباطی ایمن و منطبق با نیازهای ساکنان.

نتیجه‌گیری

بافت‌های حاشیه‌نشین که اغلب به دلیل مهاجرت گسترده مردم به شهرهای بزرگ شکل گرفته‌اند، امروزه به‌عنوان یکی از چالش‌های اصلی در حوزه برنامه‌ریزی و مدیریت شهرها محسوب می‌شوند و نیاز شدید به تدوین استراتژی‌های کارآمد با مشارکت مردم و کمک دولت دارند. تکنیک SWOT که یکی از مدل‌های مشهور برنامه‌ریزی استراتژیک می‌باشد می‌تواند با استخراج عوامل استراتژیک، شایسته‌ترین راهبردها را پیشنهاد دهد. در خصوص محدوده مورد مطالعه، با بررسی عوامل درونی و با وجود ۱۵ نقطه قوت و در مقابل ۲۲ مورد نقطه ضعف، می‌توان

به این نتیجه رسید که سطح آسیب‌پذیری در محدوده بالاست. در مورد عوامل بیرونی نیز وجود ۱۳ مورد فرصت در مقابل ۶ مورد تهدید تا حدودی حاکی از باز بودن افق‌های توسعه پیش‌روی محدوده مورد مطالعه است. با بررسی این عوامل و تعیین امتیازات وزنی آن‌ها استراتژی‌های چهارگانه شکل گرفت. بدین ترتیب با توجه به مجموع امتیازات وزنی نقاط استراتژیک، راهبردهای تهاجمی، اقتضایی، انطباقی و تدافعی به ترتیب دارای اولویت اجرایی می‌باشند. تدوین این راهبردها در محله دیگاله قابلیت اجرا دارد و می‌توان با استفاده از اهداف و راهبردهای مطرح شده برنامه‌های اجرایی را جهت فراهم نمودن شرایط مناسب زندگی، تولید نمود. استراتژی‌های تولید شده به‌عنوان راهنمای تصمیمات و ابزار عمل برنامه‌ریزی به‌منظور ساماندهی محله دیگاله که جزو سکونت‌گاه‌های غیررسمی شهر ارومیه می‌باشد، محسوب می‌شود.

Archive of SID

منابع

- مهندسان مشاور آرمان شهر (۱۳۸۵)، «مطالعات راهبردی بافت فرسوده ارومیه»، تهران، انتشارات آرمان شهر، جلد اول.
- آقابخشی، سعید (۱۳۸۲)، «حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی»، جلد دوم، تهران، دانشگاه بهزیستی و توان‌بخشی.
- آقاجانیان، اکبر؛ پایدار، مجید (۱۳۶۳)، «پژوهشی در مشکل مسکن اجتماعی حاشیه‌نشینان»، سلسله مقالات جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی شیراز، شیراز، انتشارات دانشگاه شیراز، صص ۱۳-۱.
- احمدی، بهمن (۱۳۹۲)، «تحلیلی بر نقش امنیت تصرف زمین در ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی و ارائه راهکارهای برنامه‌ریزی برای ارتقای آن؛ نمونه مورد مطالعه: محله کشتارگاه شهر ارومیه»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- اسمیت، دیوید دراکاکیس (۱۳۷۷)، «شهر جهان سومی»، (ترجمه فیروز جمالی)، تهران، نشر توسعه.
- اعرابی، محمد (۱۳۸۵)، «دستنامه برنامه‌ریزی استراتژیک»، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- پیران، پرویز (۱۳۶۷)، «آلونک‌نشینی در تهران»، اطلاعات سیاسی اقتصادی، سال سوم، شماره اول، صص ۳۱-۳۹.
- خاکی، آزاده (۱۳۷۷)، «ارزیابی و برنامه‌ریزی»، مجله رشد، شماره ۵۹، صص ۳۶۳-۳۵۸.
- درکوش، سعید (۱۳۶۴)، «درآمدی بر اقتصاد شهری»، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- دهاقانی، ناصر (۱۳۸۷)، «تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران»، تهران، دانشگاه علم و صنعت.
- دلال پورمحمدی، محمدرضا (۱۳۷۹)، «برنامه‌ریزی مسکن»، تهران، انتشارات سمت.
- ربانی، رسول؛ عریضی، فروغ السادات؛ وارثی، حمیدرضا؛ حسینی، محمدرضا (۱۳۸۵)، «بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مسأله حاشیه‌نشینی و پیامدهای اجتماعی آن در شهر اهواز»، زاهدان، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۲۱، صص ۸۷-۱۰۷.
- زبردست، اسفندیار (۱۳۸۱)، «سکونت‌گاه‌های خودرو یک راه‌حل یا مشکلی بدون چاره»، ماهنامه شهرداری‌ها، شماره ۳۵، صص ۷۲-۸۴.
- زاهد زاهدانی، سعید (۱۳۶۹)، «حاشیه‌نشینی شیراز»، شیراز، دانشگاه شیراز.

- صرافی، مظفر (۱۳۸۲)، «بازنگری و ویژگی‌های اسکان خودانگیخته در ایران؛ در جستجوی راهکارهای توانمندسازی»، مجموعه مقالات سمینار حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، تهران، دانشگاه علوم بهزیستی، صص ۱۴-۱.
- گلکار، کوروش (۱۳۸۵)، «مناسب‌سازی تکنیک تحلیلی سوات برای کاربرد در طراحی شهری»، *نشریه صفا*، شماره ۴۱، صص ۲۰-۳۶.
- مصیب‌زاده، علی (۱۳۷۹)، «نحوه برخورد با مسکن غیررسمی-نمونه موردی: پای‌کت‌ها»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شیراز.
- وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۷۴)، «*حاشیه‌نشینی در ایران علل و راهکارها*»، برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، مسکن و اسکان غیررسمی، خلاصه گزارش مرحله چهارم تهران.
- هانگر، جی دیوید؛ ویلن، توماس ال (۱۳۸۱)، «*مبانی مدیریت استراتژیک*»، جلد اول، (ترجمه محمد اعرابی و داود ایزدی)، تهران، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- Baron. A. R., (1987), "*Social Psychology*", Understanding of Human Nature", Massachusetts: Allyn and Bacon Inc.
- Dayson, R.G., (2004), "Strategic development and SWOT analysis at the University of Warwick", *European Journal of Operational Research*, 52: 628-639.
- Erkut, E., Moran, S.R., (1991), "Locating obnoxious facilities in the Public Sector: An Application of the Hierarchy Process to Municipal Landfill Siting Decisions", *Socio – Economic Planning Sciences*, 25 (2): 89-102
- Saaty, T. L., (1980), "*The analytic hierarchy process*", New York: McGraw-Hill.
- Satterwaite, D., (2001), "Reducing Urban Poverty: Constraints on the Effectiveness of Aid Agencies and Development Banks and Some Suggestions for Change", *Environment & Urbanization*, 13: 56-68.
- Sharifi, M., (2009), "Integrating multi-criteria decision analysis for a GIS-based hazardous waste landfill siting in Kurdistan Province, western Iran", *Journal of Waste Management*, 29 (10): 2740-2758.
- Turner, J., (1982), "*The Structure of Sociological Theory*", University of California: Riverside. Dorsey.
- Wang, g., (2009), "Landfill site selection using spatial information technologies and AHP: A case study in Beijing, China", *Journal of Environmental Management*, 90 (8): 2414-2421.
- Yuksel, I., Divinen, M.D., (2007), "Using the analytic network process (ANP) in a SWOT analysis a Case Study for Textile Firm", *Information Sciences*, 177: 362-371